

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.27>

СПЕЦИФІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анна Худавердова

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр-т Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна, 61000
e-mail: serafimaa28@gmail.com*

У статті проаналізовано специфічні чинники, форми виявів і причини девіантної поведінки військовослужбовців. Зазначено, що відхилення від соціальних норм у поведінці військовослужбовців пов'язані з особливостями проходження військової служби, жорсткою субординацією, чіткою регламентацією діяльності та поведінки військовослужбовців, необхідністю суворого і точного дотримання вимог військових статутів, наказів, указівок, інструкцій і настанов. Виявлено діагностичні індикатори схильності до порушення службової (військової) дисципліни. Зазначено, що для служби в армії характерні: монотонія, змінені просторове та часове сприйняття, обмеження особистісно значущої інформації, самотність, групова ізоляція (інформаційна виснаженість партнерів зі спілкування, постійна публічність та ін.) та наявність загрози життю. Усе це випробовує морально-психологічну стійкість військовослужбовців і може призводити до девіацій. Виокремлено психологічні проблеми періоду адаптації призовників до військової служби: проблеми звикання до умов армійської служби (виявляються в демонстративній поведінці, у сльозливості, бажанні викликати співчуття, у низькій активності, інфантильності тощо); виникнення нестатутних відносин (пригніченість, нічне безсоння, бажання відлучатися на господарчі роботи, на навчання тощо); особистісні проблеми, пов'язані із сім'єю, гендерними відносинами (схильність часто застосовувати телефон, комп'ютерний зв'язок, незосередженість, відстороненість тощо).

Девіантну поведінку військовослужбовців у статті розглянуто як таку, що характеризується наявністю в поведінці однієї або кількох девіацій, пов'язаних із правопорушеннями, алкоголізмом, наркоманією, токсикоманією, суїцидом, бродяжництвом, жебракуванням, взаємодією військовослужбовців, що містить потенційну соціальну небезпеку, призводить до особистісної деградації та виявляється в єдності мотиваційних, особистісно-сміслових та нормативно-діяльнісних характеристик. Наголошено на важливості психологічної діагностики особистісних особливостей військовослужбовців із метою попередження та профілактики їхньої неправової поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка, девіації, військовослужбовці, відхилення від соціальних норм, субординація, групова ізоляція, нестатутні відносини.

Запорукою і безумовним чинником успішності діяльності в будь-якому напрямі є дотримання професійної (трудової, службової або військової) дисципліни. У професіях, пов'язаних із проходженням служби (військової служби, служби в правоохоронних органах тощо), ця теза набуває особливого значення. У сучасному суспільстві не викликає сумнівів думка про те, що армія не може існувати без дотримання особовим складом військової дисципліни [4]. Це пов'язано з особливостями проходження військової служби, субординацією, чіткою регламентацією діяльності та поведінки військовослужбовців, необхідністю суворого і точного дотримання вимог військових статутів, наказів, указівок, інструкцій і настанов [4]. Хоча і в інших видах професій (для лікарів, педагогів, водіїв, диспетчерів тощо) безумовним є дотримання трудової дисципліни, але в силових структурах вимоги до її дотримання є набагато суворішими. Суворота військова дисципліна є основою

боездатності Збройних Сил. Саме тому питання дотримання і підтримки дисципліни військовослужбовцями часто стають предметом різних наукових студій [3].

Злочинність в армії становить складну сукупність протиправних дій. Вона не є однорідною та однаковою за характером, рівнем і структурою. Суспільна небезпечність військових злочинів об'єктивно пов'язана не тільки з порушеннями суспільного порядку, що характерно для злочинних діянь цивільних осіб, а й із позбавленням військової дисципліни як одного зі складників бойової готовності військових частин та їх формувань [6].

Дослідження стану й тенденцій вчинення кримінальних правопорушень у Збройних Силах України, проведене Н. Дмитренко [1], показало різке зростання за останні роки кількості вчинених кримінальних правопорушень, зокрема тяжких злочинів. Так, за 2020 р. кількість вчинених військових кримінальних правопорушень становила 4 055 (з них 87% – тяжкі злочини), що на 14% більше порівняно з 2019 р., у якому їх кількість була 3 616 (із них 82% – тяжкі злочини) [1].

Вивченням феномену «військова дисципліна» військова психологія і педагогіка займаються протягом уже майже двох століть. Розглядаються різні підходи до нормативної та девіантної поведінки, дисциплінованості, відповідальності, самоконтролю військовослужбовців. Так, вищевказані питання порушувалися у відомих працях М. Буговського, А. Верховського, М. Драгомирова, Ф. Огороднікова, Д. Парського, Б. Жервей та ін. Морально-виховний аспект дисциплінування вивчали О. Кислова («Військова моральність», 1838), О. Навроцький («Про стан військової дисципліни і засоби щодо її охорони і належного розвитку», 1874), В. Халтуріна («Психологічне обґрунтування військової дисципліни», 1896). Українські дослідники (І. Гузенко [8], О. Зарічанський [3], О. Євдокімова [3], О. Капінус [8], Є. Коваленко [4], О. Колесніченко, С. Ларіонов, Т. Мацевко, А. Неурова [8], В. Осьодло [7], А. Романишин [8] та ін.) широко аналізують різні проблеми забезпечення надійності професійної діяльності, діагностики та профілактики девіантної поведінки військовослужбовців.

Проведений нами аналіз спеціальної літератури і наявної практики показав, що форм вияву і причин порушення службової (військової) дисципліни є безліч. Однак у діагностиці професійної надійності, прагнення до точного й усвідомленого слідування встановленим правилами особистісним предикатам девіантної поведінки має належати першість.

Що стосується проблематики оцінки схильності до порушення службової (військової) дисципліни, то основними діагностично-значущими *індикаторами* можуть бути такі:

- ставлення військовослужбовця до чинних вимог, норм і правил поведінки, до їх дотримання з боку як самого військовослужбовця, так і його товаришів по службі;
- дотримання бійцем термінів і якості виконання доручень;
- дотримання встановлених правил носіння однострою;
- схильність до виявів тих чи інших форм девіантної поведінки (агресія, насильство, медичне вживання психотропних і наркотичних препаратів, алкоголю тощо);
- особливості взаємодії і взаємин із колегами (зокрема, з керівниками, командирами, начальниками);
- якості особистості, що потенціують порушення встановлених вимог до посадової поведінки, а також дисциплінують людину.

Причини відхилень у поведінці військовослужбовців можуть критися в колишніх умовах життя, виховання, навчання до призову на військову службу. Як правило, попередні відхилення в соціальній поведінці найбільш яскраво й активно виявляються на перших етапах військової служби, у процесах адаптації до неї.

Як показують сучасні дослідження, близько 40% призовників вживали хоча б раз наркотики та інші сильнодіючі речовини, понад 80% призовників вживали алкоголь, близько 5% військовослужбовців перебували на обліку в ювенальній поліції [1]. Таким чином, серед призовників більше половини є носіями факторів, що дестабілізують і дезорганізують військову службу. Ці фактори виявляються досить інтенсивно ще й тому, що юнацький вік призовників характеризується сильним потягом до порушення норм, зухвалістю, ризикованістю, багатоплановими мотивами та бажаннями. Усе це призводить до девіантної поведінки та соціальної дезадаптації військовослужбовців.

У дослідженнях, присвячених девіантній поведінці, зазначається, що в період адаптації призовників до військової служби актуалізуються різні проблемні аспекти, серед яких:

- проблеми звикання до умов армійської служби (виявляються в демонстративній поведінці, у сльозливості, бажанні викликати співчуття, у низькій активності, інфантильності тощо);
- виникнення нестатутних відносин (зовнішніми ознаками в поведінці є пригніченість, нічне безсоння, бажання відлучатися на господарчі роботи, на навчання тощо);
- особистісні проблеми, пов'язані з проблемами сім'ї, гендерними відносинами (у поведінці виявляється стурбованість, схильність часто застосовувати телефон, комп'ютерний зв'язок, незосередженість, відстороненість тощо).

Схильність до девіацій у призовників часто пов'язана з бажанням відсторонитися від служби, з неприйняттям статутного життя, розумінням безвихідності ситуації перебування в частині, неможливості конструктивно розібратися у власних проблемах, що може призвести до суїциду.

Уважаємо за необхідне зазначити, що для суїцидальної поведінки є супутні умови, які допомагають виокремити серед призовників групу ризику:

- схильність до депресії;
- суїцидальні спроби в минулому або їх наявність у родичів;
- алкоголізм, токсикоманія, наркоманія та інші залежності;
- соціальна ізоляція.

Для служби в армії характерні сім істотних чинників: монотонія, змінені просторова та тимчасова структури, обмеження особистісно значущої інформації, самотність, групова ізоляція (інформаційна виснаженість партнерів зі спілкування, постійна публічність та ін.) та загроза життю. Усе це випробовує морально-психологічну стійкість військовослужбовців і може призводити до девіацій.

Девіантна поведінка військовослужбовця, яка відхиляється від соціальних норм, має специфічні ознаки:

- по-перше, у такій поведінці є внутрішній план дії з усвідомленою метою діяльності;
- по-друге, застосування девіантних форм поведінки навмисно спрямоване на очікуваний результат;
- по-третє, вона є стійкою за будь-яких умов.

Отже, девіантна поведінка військовослужбовців є інтегративною єдністю мотивів, потреб, смислів, особистісних якостей, свідомих відхилень від норм діяльності. З огляду на це, можна визначити девіантну поведінку військовослужбовців як таку, що характеризується наявністю в поведінці особи однієї або кількох девіацій, пов'язаних із правопорушеннями, алкоголізмом, пияцтвом, наркоманією, токсикоманією, суїцидом, бродяжництвом, жебракуванням, взаємодією військовослужбовців, що містить потенційну соціальну небезпеку, призводить до особистісної деградації та виявляється в єдності мотиваційних, особистісно-сміслових та нормативно-діяльнісних характеристик.

Мотиваційний компонент девіантної поведінки військовослужбовців характеризується виявами девіантних устремлінь, труднощами процесу адаптації до служби, ступенем перекананості військовослужбовця в необхідності дотримуватись дисципліни та прагнути до самовиправлення. Змістовне наповнення мотиваційного компонента представлено задоволеністю військовослужбовця належністю до військового колективу підрозділу, військової частини; ставленням до службової взаємодії та допомоги; ставленням до навчально-бойової діяльності, інтересом до виконання військового обов'язку. Задоволеність належністю до військового колективу підрозділу, військової частини, на думку вчених, безпосередньо пов'язана з позитивними емоціями від служби в армії, від стосунків із товаришами по службі, командирами, із задоволеністю власними досягненнями.

Особистісно-смісловий компонент характеризується виявами особистісних якостей, що становлять успішну адаптацію до військової служби, основоположних для позитивного розвитку особистості, усвідомлення сенсу військової служби, самоствердження себе як солдата, бійця, товариша.

Зміст особистісно-сміслового компонента утворюють особистісні якості, які сприяють формуванню девіантної поведінки та які пов'язані з агресивністю та соціально-психологічною адаптацією. Так, агресивність є властивістю особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій у сфері відносин до людей. Агресивність має різний ступінь вираженості, а кожна особистість має певну міру агресивності. Низький рівень вияву агресивності вказує на пасивність, конформність. Помірний ступінь вказує на можливість долати бар'єри в соціалізації, в досягненні поставлених цілей та завдань. Підвищена агресивність трактується як «зловмисна активність», що (у поєднанні з високим ступенем вияву мотивів та потреб) призводить до навмисної девіантної поведінки. Соціально-психологічна адаптація пов'язується з виявами шести особистісних якостей, які утворюють смислові тенденції в поведінці особистості, як-от адаптація, прийняття інших, інтернальність, самосприйняття, емоційна комфортність, прагнення домінувати. Ці якості можуть виявлятися в особистості як надзвичайно низькі, помірні та надзвичайно високі.

Нормативно-діяльнісний компонент характеризується наявністю розуміння нормативних вимог до військовослужбовця та військової служби, дотримання Статуту ЗС, ігнорування нестатутних відносин, їх неприйняття та протистояння їм, виконання всіх доручень, указівок, команд, здатність удосконалювати та розвивати себе як бійця, товариша, друга. Зміст нормативно-діялісного компонента представлено реальними діями військовослужбовця в армійському житті. Вони оцінюються з точки зору розуміння правил і нормативно зумовлених способів виконання поставлених завдань. Солдат може виявляти готовність до нормативно зумовлених дій, демонструючи високий рівень зрілості, водночас у деякого із солдатів може виявлятися ситуаційна, а деяких випадках і фрагментарна чи відсутня готовність підпорядковуватися встановленим нормативам.

Таким чином, девіантна поведінка військовослужбовця має різну міру виразності, тобто має рівень. Кожен рівень визначається ступенем внеску всіх показників у розвиток девіантної поведінки.

Провідна роль у вирішенні проблеми девіацій у поведінці військовослужбовців відводиться психологічній діагностиці особистісних особливостей. Однак тут важлива не тільки оцінка ступеня дисциплінованості в конкретних індивідів, а й динаміка розвитку їх схильності до дотримання (порушення) дисципліни. Так, у численних сучасних публікаціях [4; 3 та ін.], присвячених проблемі дисциплінування особового складу, вказується на актуальність превентивної психодіагностики схильності військовослужбовців до різних девіацій поведінки. При цьому у відповідних дослідженнях пропонується активно використовувати слабоформалізовані (нетестові) методики (спостереження, бесіда, аналіз

продуктів діяльності тощо) і загальнодіагностичний інструментарій (наприклад, стандартизований метод дослідження особистості, опитувальник Баса-Дарки та ін.). З одного боку, дослідники зазначають, що в практиці повсякденної діяльності військ різноманіття методик вивчення якостей особового складу (за різними підрахунками їх кількість сягає декількох десятків одиниць) створило суперечність, яка полягає в проблемі отримання адекватної та своєчасної інформації про підлеглих і, відповідно, ухвалення рішення на проведення заходів щодо зміцнення військової дисципліни [8]. З іншого боку, відзначається дефіцит спеціалізованих психодіагностичних методик, орієнтованих на оцінку девіацій поведінки осіб, пов'язаних із проходженням служби, виконанням вимог статутів, правил, інструкцій тощо. Тому проблема розробки і вдосконалення психодіагностичних методик оцінки схильності особистості до дотримання військової дисципліни є досить гострою.

Оскільки девіантна поведінка має багатофакторний і багатокомпонентний характер, то її профілактика також має бути багатоаспектною, щоб зменшити ймовірність виникнення або розвитку кожного компонента.

Проблема профілактики девіантної поведінки військовослужбовців входить до необхідних напрямів розвитку превентивної теорії та практики. Аналіз наукової літератури показав, що ця проблема в останні роки набула самостійного теоретичного та практичного значення для цілої групи наукових дисциплін (філософії, соціології, кримінології, психології та педагогіки). Аналіз літератури показав, що немає єдиного системного підходу до розуміння сутності та змісту процесу профілактики девіантної поведінки як у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі, так і у військовій та соціальній педагогіці.

Зміст попередження та подолання девіантної поведінки у військовослужбовців необхідно розглядати як єдиний, цілісний, системний, специфічний соціально-педагогічний процес, пов'язаний з іншими її складниками, як-от виховання, самовиховання та перевиховання.

Аналіз наукової літератури, практичної виховної діяльності посадових осіб військових частин підрозділів, результати опитувань та спостережень дозволяють стверджувати: якщо відхилення у свідомості та поведінці військовослужбовців не мають стійкого характеру, то в результаті психолого-корекційної роботи психологів та педагогічної діяльності осіб командного складу вони можуть бути усунені, зокрема, за допомогою ініціювання процесів виховання та самовиховання.

Список використаної літератури

1. Дмитренко Н.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... докт. філос. Херсонський державний університет, Херсон; Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2020. 235 с.
2. Євдокімова О.О., Заворотний В.І. Посттравматичні стресові розлади, гострі та віддалені, як наслідок участі у воєнних діях. *Право і безпека*. Харків : ХНУВС, 2014. № 3(54). С. 207–212.
3. Євдокімова О.О., Зарічанський О.А., Коваленко Є.С. Аналіз рівня правосвідомості та правової поведінки військовослужбовців підрозділів операції об'єднаних сил Збройних Сил України *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) Харків : ХНУВС, 2021. С. 78–80.
4. Коваленко Є.С. Правова інтолерантність військовослужбовців // *Актуальні напрями практичної психології і психотерапії*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 груд. 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 87–89.
5. Колесніченко О.С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців Національної гвардії України : монографія. Харків : НА НГУ, 2018. 488 с.

6. Кулькіна Я.С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України). *Форум права*. 2016. № 5. С. 103–109. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_5_19.pdf
7. Осьодло В.І., Будагьянц Л.М. Соціально-філософські та психологічні аспекти сучасних війн. Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського. Київ : АртЕк, 2018. 406 с.
8. Романишин А.М., Мацевко Т.М., Капінус О.С., Гузенко І.М., Неурова А.Б. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.

SPECIFIC FACTORS OF DEVIANT BEHAVIOUR OF MILITARY SERVANTS

Anna Khudaverdova

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
27, Lev Landau Ave., Kharkiv, Ukraine, 61000
e-mail: serafimaa28@gmail.com*

In the article the specific factors, forms of manifestations and causes of deviant behaviour of military service members have analysed. It is noted, that deviations from social norms in the behaviour of military service members are associated with the peculiarities of military service, strict subordination, clear regulation of activities and behaviour of the military personnel, the need for strict and precise compliance with military statutes, orders, instructions and guidelines.

Diagnostic indicators of propensity to professional (military) misconduct have been identified.

It is noted that service in the army is characterized by: monotony, changed spatial and temporal perception, limitation of personally significant information, loneliness, group isolation (information exhaustion of communication partners, constant publicity, etc.) and the presence of life-threatening. All this tests the moral and psychological stability of military service members and can lead to deviations. The psychological problems of the period of adaptation of conscripts to military service are highlighted: problems of getting used to the conditions of military service (manifested in demonstrative behaviour, tearfulness, desire to evoke sympathy, low activity, infantilism, etc.); emergence of hazing (signs - depression, night insomnia, desire to go to work, study, etc.); personal problems related to family, gender relations (signs - the tendency to use the phone often, computer communication, lack of concentration, detachment, etc.). In the article deviant behaviour of military personnel is considered as characterized by the presence in the behaviour of a person of one or more deviations associated with offenses, alcoholism, drug addiction, substance abuse, suicide, vagrancy, begging, leads to personal degradation and is manifested in the unity of motivational, personal-semantic and normative-activity characteristics. The importance of psychological diagnosis of personal characteristics of military service members in order to prevent and prevent their unlawful behaviour is emphasized.

Key words: deviant behaviour, deviations, military service members, deviations from social norms, subordination, group isolation, hazing.